

Zagađenje vazduha i zdravlje u Crnoj Gori

Činjenice, brojke i preporuke

Objavljeno: Decembar 2014

Zagađenje vazduha ja važan faktor rizika po zdravlje u Evropi i širom svijeta. Najnoviji izvještaj globalnog tereta bolesti (*eng. global burden of disease*) pokazuje da je zagađenje vazduha jedan od deset glavnih globalnih faktora rizika po zdravlje¹. Smatra se da je širom svijeta oko 7 miliona ljudi umrlo ranije zbog zagađenja; u Evropskoj uniji (EU) 400.000 ljudi strada od prerane smrti². Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (*eng. OECD*) predviđa da će 2050. godine na globalnom nivou zagađenje spoljašnjeg vazduha biti najveći uzrok smrti povezanih sa ekološkim uslovima³. Pored toga, zagađenje vazduha je klasifikovano i kao vodeći ekološki uzrok za rak⁴.

Uticaji zagađenja vazduha u Crnoj Gori

Prema procjeni Evropske agencije za životnu sredinu, u 2011. godini u Crnoj Gori je 513 osoba umrlo prevremeno zbog izloženosti suspendovanim česticama i ozonu⁵.

ZAŠTO JE ZAGAĐENJE VAZDUHA OPASNO PO ZDRAVLJE?

Izloženost zagađenju spoljašnjeg vazduha je povezana sa velikim brojem akutnih i hroničnih zdravstvenih stanja, od iritacija, pa sve do smrti⁶. Dok je uticaj na respiratorne i kardiovaskularne bolesti dobro dokumentovan, nova nauka pokazuje da se zagađenje vazduha javlja i kao faktor rizika za zdravlje djece, pa čak i za pojavu dijabetesa⁷. Posebno su pogođene osjetljive i ranjive grupe, kao što su trudnice, djeca, starije osobe i osobe koje već stradaju od respiratornih i drugih ozbiljnih bolesti ili osobe iz grupa sa niskim primanjima.

Efekti zagađenja vazduha po zdravlje su dobro dokumentovani, premda mješavine zagađenja u vazduhu mogu biti kompleksne. Zagađenje vazduha postoji kao mješavina tečnih i čvrstih faza; mješavina gasovitih, isparljivih, poluisparljivih materija i suspendovanih čestica, a njegov tačan sastav se veoma razlikuje. Glavni zagađivači, za čiji uticaj na zdravlje postoje brojna istraživanja, su suspendovane čestice, ozon, azot-dioksid, sumpor-dioksid, metan, živa i čađ dobijena izgaranjem ugljovodoničnih gasova.

ZAGAĐENJE VAZDUHA U CRNOJ GORI

Kvalitet vazduha u mnogim gradovima Crne Gore je velika briga: merenja pokazuju da građani udišu vazduh koji se smatra štetnim po zdravlje. Na primer, koncentracije PM10 u 2012 bila je 52 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ ⁸, što je značajno više od limita koje su Evropska unija i World Health Organisation (WHO) postavili da bi zaštitile zdravlje. Novi crnogorski izvještaj o kvalitetu vazduha u 2013.⁹ godini navodi da je u toku te

godine na nekim lokacijama prekoračena godišnja granična vrednost čestica PM10, od 40 $\mu\text{g}/\text{m}^3$. U gradovima Berane, Bijelo Polje i Pljevlja, Bar, Cetinje, Nikšić i Podgorica neophodno je unaprjeđenje kvaliteta vazduha.

Tokom 2013. godine, 65% stanovništva u urbanim i urbano-industrijskim mjestima bilo je potencijalno izloženo koncentracijama zagađivača iznad referentnog nivoa⁹.

KONCENTRACIJA SUSPENDOVANIH ČESTICA U CRNOJ GORI PREMAŠUJE EU I WHO STANDARDE

52 $\mu\text{g}/\text{m}^3$

CRNA GORA*

40 $\mu\text{g}/\text{m}^3$

EU GODIŠNJI LIMIT

20 $\mu\text{g}/\text{m}^3$

WHO PREPORUKE

PM10

* European Environment Agency, AirBase: public air quality database - Air pollution, 2012.

UTICAJ ZAGAĐIVAČA VAZDUHA NA ZDRAVLJE

RESPIRATORNI SISTEM

U efekte spadaju: povećani respiratorni simptomi, infekcije, povećana reaktivnost disajnih puteva, nadražaj, upala pluća, povećana respiratorna smrtnost i bolničke posjete, hospitalizacija, smanjena funkcija pluća, pogoršanje astme, pogoršanje hronične opstruktivne bolesti pluća, povećan rizik od raka pluća

Američko torakalno udruženje je identifikovalo veliki opseg efekata na respiratorno zdravlje, vezanih za zagađenje vazduha, koji treba da se smatraju „štetnim“, a čiji ishodi se kreću od smrti od respiratornih bolesti do smanjenog kvaliteta života, uključujući i neke nepovratne promjene u fiziološkoj funkciji¹⁰.

Istraživanja su pokazala da je porast funkcije pluća kod djece smanjena u područjima sa velikim koncentracijama suspendovanih čestica¹¹; ova se funkcija poboljšava kada se djeca premjeste na područja sa manjim zagađenjem vazduha ili se pogoršava kada se djeca premjeste na područja sa većim zagađenjem vazduha¹². Ovaj efekat na razvoj pluća je dodatan faktor rizika za razvoj plućnih bolesti u kasnijem životu.

Izlaganje zagađenju vazduha može da pokrene nove slučajeve astme, da pogorša postojeće respiratorne bolesti i da izazove razvoj ili napredovanje hroničnih bolesti, uključujući i hroničnu opstruktivnu bolest pluća, emfizem i rak pluća.

Hronična opstruktivna bolest pluća (engl. COPD) je bolest pluća opasna po život koja ometa normalno disanje. Broj smrtnih slučajeva od hronične opstruktivne bolesti pluća se povećao za preko 60% u toku proteklih 20 godina, a zagađenje vazduha je važan faktor rizika izazivanjem imunološke zapaljenjske reakcije. Ova zapaljenjska reakcija se naziva hronični bronhitis. U vazдушnim ćelijama dovodi do raspadanja tkiva, odnosno emfizema.

KARDIOVASKULARNI SISTEM

U efekte spadaju: promijenjena srčana autonomna funkcija, infarkt miokarda, angina pectoris, povećan krvni pritisak, arterioskleroza, povećana cerebrovaskularna ishemija

Zadnjih godina je došlo do pojave velikog broja naučnih dokaza koji povećavaju vezu između izlaganja raznim zagađivačima i kardiovaskularnih efekata, koji mogu biti akutni i/ili hronični¹³.

Biološki mehanizmi koji povezuju zagađenje vazduha sa bolestima srca uključuju direktne efekte zagađivača na kardiovaskularni sistem, krv i plućne receptore, ali i indirektno posredstvom pulmonalnog oksidativnog stresa i zapaljenjskih reakcija.

Direktni efekti mogu da se pojave preko agenata koji lako prolaze kroz pulmonalni epitel u cirkulaciju, kao što su gasovi, a eventualno i ultrasitne suspendovane čestice, zajedno sa rastvorljivim sastojcima veličine PM_{2,5} (npr. prelazni metali). Ovi direktni efektni zagađenja vazduha su prihvatljivo objašnjenje za pojavu naglih (u roku od nekoliko sati) kardiovaskularnih reakcija, kao što su infarkti miokarda. Manje akutni (od nekoliko sati do nekoliko dana) i hronični indirektni efekti mogu da se pojave preko pulmonalnog oksidativnog stresa/zapaljenja izazvanog udisanim zagađivačima.

Maksimalna koncentracija drugih zagađivača vazduha – posebno kombinacija sitnih suspendovanih čestica i azotnih oksida – je u korelaciji sa povećanim bolničkim prijemom potencijalno fatalnih poremećaja srčanog ritma. Najčešći razlog ovih bolničkih prijema su ishemične bolesti srca i kongestivna srčana insuficijencija.

NERVNI I CEREBROVASKULARNI SISTEM

U efekte spadaju: neurorazvojni poremećaji, upala nervog tkiva, oksidativni stres, promjene u krvno–moždanoj barijeri, glavobolja, uznemirenost, udar, Alchajmerova bolest, Parkinsonova bolest

Mješavina komponenti zagađenja vazduha obuhvata i teške metale koji se emituju u atmosferu, na primer, živa ili olovo. Ovi ostaju u vazduhu dok se ne vrata u zemlju kišom. Mnogi teški metali su izuzetno neurotoksični za ljudsko tijelo, posebno za djecu.

Izlaganje olovu u djetinjstvu može da rezultira sniženim kognitivnim funkcionisanjem, uključujući i procjenu vremena reagovanja, skeniranje i izvršno funkcionisanje kod odraslih, odnosno, kognitivnu fleksibilnost i apstraktno rezonovanje. Izlaganje olovu može da utiče i na govornu memoriju i tečnost govora. Agresivnost, problematično ponašanje (kao što su depresija i poremećaji spavanja) i povećano antisocijalno i delikventno ponašanje su takođe u pozitivnoj korelaciji sa izlaganjem olovu.

Živa je jak neurotoksin koji može da izazove teška oštećenja mozga i nervnog sistema u razvoju. Izlaganje metil-živi u materici može da ima štetan uticaj na razvoj mozga i nervnog sistema bebe, rezultirajući eventualnim uticajem na kognitivno razmišljanje, memoriju, pažnju, jezik i fine motorne i vizuelne prostorne vještine.

REPRODUKTIVNA SPOSOBNOST I ZDRAVLJE

DJECE

U efekte spadaju: ugrožen kvalitet sperme, fragmentacija DNK, mala težina pri rađanju, prevremeno rađanje, rađanje pri maloj gestacijskoj starosti

Kod embriona u razvoju, placenta služi kao barijera od mnogih opasnih supstanci iz životne sredine, ali ne može da zaštiti od svih komponenata zagađenja vazduha. Djeca

su, čak i prije rođenja, posebno osjetljiva na zagađivače iz vazduha. Sve je više dokaza da izlaganje zagađivačima iz vazduha u ranom životu doprinosi većim rizicima od razvika hroničnih bolesti u kasnijem životu, uključujući gojaznost, dijabetes i vrste raka povezanog za hormonima kao što su rak prostate i rak dojke. Osim toga, najnovije studije su pronašle veze između izlaganja zagađenju spoljašnjeg vazduha u toku trudnoće i smanjene težine pri rađanju, kao i veće stope prevremenih rađanja i preeklampsije. Prikazana je veza između izlaganja česticama PM_{2,5} i ishoda rađanja, uključujući i malu težinu pri rađanju, prevremeno rađanje i rađanje pri maloj gestacijskoj starosti.

NA KOJI NAČIN UGALJ DOPRINOSI ZAGAĐENJU VAZDUHA?

Proizvodnja energije iz uglja doprinosi ionako niskom kvalitetu vazduha u Evropi i u Crnoj Gori - izazvanog uglavnom od transportnog sektora, industrijskih procesa, stambenog grijanja i poljoprivrede.

Termoelektrane na uglj oslobađaju znatne količine suspendovanih čestica, sumpor-dioksida i azotnih oksida - pri čemu ovi poslednji posredno doprinose formiranju ozona. Najveći uzrok za zabrinutost po zdravlje su sitne čestice čvrstih materija (PM_{2,5}) i ozon.

Druge opasne supstance koje se emituju iz dimnjaka termoelektrana na uglj su teški metali, kao živa, i trajni organski zagađivači (engl. - POPs), kao dioksini i policiklične aromatične hemikalije (engl. PAHs). Posebna zabrinutost po zdravlje djece proizlazi iz velikih emisija žive iz termoelektrana na uglj.

Jedna velika termoelektrana na uglj emituje nekoliko hiljada tona opasnih zagađivača vazduha svake godine i ima prosječan radni vijek od najmanje 40 godina. Izgradnja novih termoelektrana na uglj bi značila da će opasne emisije i njihovi efekti na zdravlje nastaviti još dugi niz godina. To bi bila i protivteža kratkotrajnom smanjenju zagađivača vazduha postignutom u drugim sektorima.

Pljevlja – predvodnik u lošem kvalitetu vazduha u regionu

Tokom 2012. godine u opštini Pljevlja zabilježeno je 217 prekoračenja graničnih vrijednosti za suspendovane čestice PM₁₀, a srednja koncentracija u toj godini je bila izrazito visoka, čak 90 µg/m³⁸. Ovim brojkama Pljevlja vodi na ljestvici najzagađenijih mjesta u Evropi.

Na kvalitet vazduha najviše su uticale emisije koje su rezultat sagorijevanja uglja u termoelektrani i u domaćinstvima. Procijenjeno je da su u 2014 emisije iz termoelektrane koštale po zdravlje i životnu sredinu 389 miliona eura¹⁴.

Emisije iz termoelektrana na uglj u Evropi znatno doprinose teretu bolesti zbog ekološkog zagađenja. Najnoviji podaci, objavljeni u izveštaju HEAL-a pokazuju da uticaj širom Evropske Unije iznosi preko 18.200 slučajeva prevremene smrti, oko 8.500 slučajeva hroničnog bronhitisa i preko 4 miliona dana odsustvovanja s posla. Ekonomski troškovi od uticaja sagorevanja uglja na zdravlje u Evropi se procjenjuju do 42,8 milijarde evra godišnje¹⁵.

INTERVENCIJE JAVNOG ZDRAVLJA SE ISPLATE!

Najveći teret za zdravlje se može pripisati dugoročnim uticajima hroničnog izlaganja na čestice PM_{2,5}. U Evropi, a i globalno, preduzete su mjere koje su se veoma brzo pokazale korisnim po javno zdravlje.

Zabrana sagorijevanja uglja u Dublinu, u Irskoj, 90-tih godina prošlog vijeka je rezultirala smanjenjem crne prašine u dimu za 71% i sumpor-dioksida za 34%. Ovo je smanjilo ukupnu stopu smrtnosti u gradu za 8%, uključujući i smanjenje kardiovaskularnih bolesti za 7% i respiratornih za 13%¹⁶.

U Lonsestonu, u Australiji, novi propis iz 2001. godine je poboljšao kvalitet vazduha smanjenjem prašine PM₁₀ za 38%. Ovo je dovelo do opadanja ukupne stope smrtnosti za 11,4%, uključujući i smanjenje kardiovaskularnih bolesti za 17,9% i respiratornih za 22,8%. U zimskom periodu je korist po zdravlje bila čak i veća, sa smanjenjem kardiovaskularnih bolesti za 19,6% i respiratornih za 22,9%¹⁷.

Pored toga, istraživački projekat u koji je bilo uključeno 25 evropskih gradova pokazao je da bi usaglašenost sa smjernicama WHO o prosečnoj godišnjoj koncentraciji PM_{2,5} od 10g/m³ povećala očekivan životni vijek ljudi za 22 mjeseca. U odnosu na PM₁₀, usaglašenost sa smjernicama WHO o prosečnoj godišnjoj koncentraciji od 20g/m³ bi mogla svake godine da spasi 2.000 života u Crnoj Gori usled poboljšanja kvaliteta vazduha¹⁸.

Šta mogu da učine medicinski stručnjaci?

Zabrinutost zdravstvenih i medicinskih stručnjaka zbog zagađenja vazduha i uloge sagorijevanja uglja postaje sve veća i oni neprekidno ukazuju na ogromne rizike po zdravlje zbog kvaliteta vazduha. Medicinski stručnjaci u SAD kao na primer udruženje Physicians for Social Responsibility (PSR), australijski ljekari, britanski medicinski žurnal, Lancet, Evropsko respiratorno društvo i mnogi drugi su glasni zastupnici čistog vazduha.

U duhu tekućeg pristupa Crne Gore EU pravo je vreme da crnogorski doktori i zdravstveni stručnjaci objasne svojim

pacijentima i javnosti da je trenutno zagađenje vazduha uzrok štetnih efekata na zdravlje i da će poboljšanje kvaliteta vazduha dovesti do boljeg zdravlja. Istovremeno bi zdravstveni radnici trebalo da se uključe u procese politike zajedno sa donosiocima odluka da bi pokazali kako zagađenje može uspješno da se smanji.

Sada je pravo vrijeme za ukazivanje na oštećenje zdravlja od uglja. Na osnovu utvrđenih naučnih dokaza o rizicima od sagorijevanja uglja po zdravlje, doktori i zdravstvene organizacije mogu debati o budućem snabdijevanju Crne Gore energijom da dodaju dugo zapostavljenu zdravstvenu perspektivu.

KORACI AKCIJE

Ljekari

Uzeti u obzir ekološke faktore prilikom postavljanja dijagnoze bolesti pacijenta

Procijenite i uključite ekološke informacije u zdravstvenu istoriju pacijenta. Takve informacije mogu biti od neprocjenjivog značaja za otkrivanje osnovnih uzroka bolesti i doprinijeti bazi znanja o ekološkim rizicima.

Provjeriti stanje kvaliteta vazduha

Provjerite stanje kvaliteta vazduha u području u kojem vaš pacijent živi iz podataka lokalne stanice za praćenje SO₂, NO₂ i PM₁₀. Pored toga, obavite analizu situacije u vašem području tokom dužeg vremenskog intervala.

Profesionalci u javnom zdravlju

Obavjestiti javnost ili upozoriti na opasnost po zdravlje

Obavjestite lokalne organe, medije i javnost, ako dođe do prekoračenja graničnih vrijednosti za SO₂, NO₂ i PM₁₀. Termoelektrane na uglj u regionu mogu doprinijeti visokim koncentracijama. Nabavite podatke o vremenu (npr., pravce vjetrova) za isti period, kako biste utvrdili potencijalne tačke izvora.

Zavisno od stanja kvaliteta vazduha, možete savjetovati osjetljive grupe da ostanu unutra.

KONTAKT

Vlatka Matković Puljić

Projektni koordinator za energiju i zdravlje
za zemlje centralne i južne Evrope
Tel: +32 2 234 36 42
E-mail: vlatka@env-health.org

The Health and Environment Alliance (HEAL) is a leading European not-for-profit organization addressing how the environment affects health in the European Union. With the support of its over 70 member organizations, which represent health professionals, not-for-profit health insurers, patients, citizens, women, youth, and environmental experts, HEAL brings independent expertise and evidence from the health community to different decision-making processes. Members include international and Europe-wide organisations as well as national and local groups.

Uključiti se u razvoj politika

Uključite se u debate o većim standardima kvaliteta vazduha na nacionalnom nivou.

Ukažite nacionalnim donosiocima odluka da prilikom donošenja odluka o energetskim pitanjima uzmu u obzir uticaj uglja na zdravlje i spoljašnje troškove vezane uz to. Iz perspektive zdravlja, izgradnja nove termoelektrane na uglj je štetna po napore za smanjenje hroničnih bolesti i stvara nepotrebne troškove. Postojeće propise treba sprovesti i obnoviti, a neophodni su i strožiji propisi.

Edukovati javnost o rizicima od zagađenja vazduha po zdravlje

Organizujte lokalna savjetovanja za podizanje svesti o rizicima po zdravlje od proizvodnje energije iz uglja i pomozite da se obezbijedi primjena bolje kontrole zagađenja od postojećeg uglja kako bi se zaštitilo javno zdravlje. Pored toga, iskoristite priliku da organizujete događaj za promovisanje važnosti čistog vazduha.

DODATNE INFORMACIJE

<http://env-health.org>
http://www.who.int/topics/air_pollution/en
<http://www.eea.europa.eu>
<http://www.knowyourairforhealth.eu/>

REFERENCE:

1. Global Burden of Disease: <http://www.thelancet.com/themed/global-burden-of-disease>
2. EU Commission 2013: http://ec.europa.eu/environment/air/index_en.htm
3. OECD Environmental Outlook to 2050. The consequences of inaction
4. International Agency for Research on Cancer (WHO): Outdoor air pollution a leading environmental cause of cancer deaths:
5. EEA (2014). Air quality in Europe — 2014 report
6. Committee of The Environmental and Occupational Health Assembly of the American Thoracic Society (ATS). Health effects of outdoor air pollution, Part 1&2. American journal of respiratory and critical care medicine, 153: 3–50 (1996).
7. WHO (2013). Review of evidence on health aspects of air pollution (REVIHAAP).
8. European Environment Agency. AirBase: public air quality database - Air pollution, 2012
9. Agencija za zaštitu životne sredine (2014). Informacija o stanju životne sredine za 2013. godinu
10. American Thoracic Society (ATS). What constitutes an adverse health effect of air pollution? American journal of respiratory and critical care medicine, 161: 665–673 (2000).
11. GAUDERMAN, W. J. ET AL. Association between air pollution and lung function growth in southern California children. Results from a second cohort. American journal of respiratory and critical care medicine, 166: 76–84 (2002).
12. AVOL, EL ET AL. Respiratory effects of relocating to areas of differing air pollution levels. American journal of respiratory and critical care medicine, 164: 2067–2072 (2001).
13. WHO (2003). Health Aspects of Air Pollution with Particulate Matter, Ozone and Nitrogen Dioxide
14. Energy Community (2013). Study on the Need for Modernization of Large Combustion plants in the Energy Community.
15. HEAL (2013). The Unpaid Health Bill - How coal power plants make us sick?
16. CLANCY, L ET AL. (2002). Effect of air-pollution control on death rates in Dublin, Ireland: an intervention study. Lancet, 360: 1210–14
17. JOHNSTON, FH ET AL. (2013). Evaluation of interventions to reduce air pollution from biomass smoke on mortality in Launceston, Australia: retrospective analysis of daily mortality, 1994–2007. British Medical Journal.
18. Calculation developed by HEAL based on CAFE methodology

Health and Environment Alliance (HEAL)

28, Boulevard Charlemagne
B-1000 Brussels – Belgium
Tel.: +32 2 234 36 40

E-mail: info@env-health.org

Website: www.env-health.org